

TAMÁS ILDIKÓ

SZÁMIK (LAPPOK) A BUDAPESTI ÁLLATKERTBEN. AZ EGZOTIKUS ÉS IDEGEN NARRATÍVUMAI

Tanulmányom témája az észak-skandináviai nomadizáló számikról¹ szóló tudósítások bemutatása és értelmezése. A számi tematikát a legkorábbi történeti forrásoktól kezdve az útleírásokon és a szépirodalmi feldolgozásokon át a médiában megjelenő híradásokig követem a 20. század elejéig. Az egymásra rakódó (elsősorban a magyar) narratívum-készlet fényében azt vizsgálom, hogyan tükröződnek a jelentősebb korabeli diskurzusok a számik megítélésében, a velük kapcsolatos sztereotípiák kialakításában és fenntartásában; hogyan válnak ezek a folklór részévé a köztudatba épülve. A bemutatásra szánt példák között szerepelnek például a budapesti látványosságként háromszor (1888, 1894 és 1913) is megismételt „performanszok”, azaz a lappok állatkerti bemutat(koz)ásai, a kapcsolódó sajtóhíradásokkal és tudományos vitákkal együtt.

A legkorábbi említés a számikról Tacitus *Germaniájának* 46. fejezetében található Kr. u. 98-ból. Ez a rövid, a valóságtól számos ponton elrugaszkodott, a korabeli civilizált és vad/barbár dichotómiát tükröző leírás a számik alacsony életszínvonalának hangsúlyozása mellett mégis idealizált képet rajzol:

„A fennsok [értsd: számik] szörnyen vadak, gyalázatosan szegények: nincs fegyverük, nincs lovuk, nincs otthonuk; élelmük fű, ruhájuk állati bőr, fekvőhelyük a föld. Csak a nyílban bízhatnak, melyet vas híján csontheggyel látnak el, s a férfiak csakúgy vadászatból tengődnek, mint a nők. Mert mindenhová elkísérik a férfiakat s részt kérnek a zsákmányból. A vadállatok s viharok elől még a gyermekeknek is az az egyetlen menedék, hogy holmi vesszőfonadék alá húzódnak: ide térnek

1 Írásomban a magyar köznyelvben és (szak)irodalomban elterjedt külső *lapp* elnevezés helyett a belső etnonimet, a *számít* használok. A *lapp* szó kifejezetten udvariatlan, sőt sértő Skandináviában. A bemutatott időszak jelentős részében azonban csak a *lapp* kifejezés volt ismert magyar nyelvterületen, és a források is ezt a megnevezést használják, így tanulmányomban negatív konnotáció nélkül, pusztán szinonimaként mindkét etnonim előfordul.

meg az ifjak, ez fogadja be az öregeket. De ezt külön boldogságnak tartják, mintha a földeken nyögnének, házakkal vesződnenek, a maguk s mások vagyonát remény s félelem közepette forgatnák: biztonságban az emberektől, biztonságban az istenektől, a legnehezebb dolgot érték el, azt, hogy még vágyakozásra sincs szükségük.” (Borzák István fordítása; forrás: Forrása: <http://mek.oszk.hu/04300/04353/html/01.htm>.)

Prokopius² 6. századi negatívabb színezetű (de legtöbb kortársának népleírásától sokkal realiztikusabb) tudósításában is a számik megjelenése és életmódja kerül a középpontba (*De Bello Gothico* II. 15). A barbárságra, vadságra történő utalás nála is hangsúlyos, az életmód megítélésében azonban már nem kapnak helyet a Tacitusnál megjelenő érzelmi, idealisztikus elemek:

„Thule szigetének barbár lakói közül egyedül a skrithifinnek [értsd: számik] élnek részben állati életet. Ruhájuk, lábbelijük, boruk és terményük nincs, mert sem a férfiak nem művelik a földet, sem a nők nem végeznek kézimunkát [...]. Még a csecsemők is az állatok velejével táplálkoznak és nem kapnak anyatejet.” (Fordította és idézi Zsirai Miklós – 1994: 282.)

A kereszténység elterjedésével egy újabb dichotómia bukkan fel a leírásokban, amely a hívó/keresztény és hitetlen/pogány tengelyen helyezi el a népeket. Általánossá válik az az elképzelés, hogy a számik mind varázslók, boszorkányok, ördögök. A következő beszámoló Magnus Gothustól való 1555-ből:

„Pohjanmaa és Peräpohjola lakosainak körében mindenféle van tudós vagy sámán [...] Ezek különösen tehetséges szemfényvesztők, akik el tudják változtatni saját arcukat, és másokét szintén, és így hamis ábrázatokkal elfedik valódi kinézetüket. A jövőbe is bele tudnak tekinteni.” (Saját fordítás finn nyelvű közlés alapján – Järvinen 1999: 123.)

A vadsággal, barbársággal és pogánysággal összekapcsolódó sztereotípiák erősödését elősegítette az a 19. századi evolucionista szemléletmód, amely egységes, lineáris fejlődési láncban helyezte el a népeket és társadalmakat, aminek eredendően nem egyesek lefokozása és mások felemelése volt a célja, mindössze az egyes fejlődési fázisok szemléltetése (Morgan [1887] 1961). Eszerint egyes kultúrák a vadság és a barbárság állapotában vannak, amely elválasztja őket a civilizált közösségektől. Ezek a sztereotíp kategóriák dominálnak számos diskurzusban, legyen szó folklórról, sajtótermékek híradásairól vagy szépirodalmi leírásokról. Utóbbit példázza a következő idézet, amely Henryk Sienkiewicz *Özönvíz* című regényéből származik, és különösen érdekes abból a szempontból, hogy a 19. századi gondolkodást erősen meghatározó nemes vadember idealizált, romantikus ábrázolásának nyomát sem találjuk a számik bemutatásában:

„– Szent Atyám, hát ezek meg minémű kis monstrumok? – kiáltotta egyszerre Zagloba egy csomó olajos arcbőrű, apró emberkére mutatva, kiknek fekete haja kétoldalt lefelé lógott.
– Ezek lappok, akik a legtávolabb lakó hyperboreusok közé számláltnak.
– Jó harcosok? Mert úgy nézem, hármat is felmarkolhatnék, s addig ütogetném össze fejüket, amíg bírnám szusszal!

2 Prokopius leírása mindenképpen fontos forrásként kezelendő. Bodrogi Tibor a középkori népleírásokra vonatkozóan írja, hogy „a tudománytalan és naiv elképzelések e tengeréből alig emelkedik ki egy-két olyan munka, mely reális leírásaival, közléseivel használható forrásnak bizonyul. Itt említhetjük meg a VI. században élő Prokop leírását az ószlávokról és a lappokról, és Adam von Bremant a XI. századból, aki egyik munkájában a Keleti-tenger vidékének csaknem valamennyi népéről megemlékezik.” (Bodrogi 1975.)

- Bizonytal megtehetné kegyelmed e dolgot! Harcra nem valók. A svédek a táborig szolgálatra hordják őket magukkal, no meg mivel olyan furcsák. Hanem varázslóknak exquisitissimi, mind-egyiknek legalább egy, de némelyiküknek öt ördög is szolgálatára áll.
- Honnan ez a comitivájuk a gonosz lelkekkel? – kérdezte Kmicic, keresztet vetvén magára.
- Mert az örök éjszakában botorkálnak, amely náluk fél esztendeig meg még tovább is eltart, azt pedig tudják kegyelmeitek, hogy éjszakának idején a legalkalmasabb az ördöggel érintkezni.
- S lelkük vajon van-e?
- Nem tudom, de úgy vélem, inkább az oktan állatokhoz hasonlatosak. [...]
- Ha a király nekem ajándékozna egyet, megfüstölném, s felakasztanám a templomban, ahol az egyéb különlegességek között strucctojás is található [kiemelések tőlem – T. I.]” (Sienkiewicz 1969: 706.)

A regény szereplőjének megfogalmazásában az egzotikus, „barbár” idegen és a strucctojás meghökkentő (és magától értetődően egymás mellé helyezhető) látványosságként mutogatása eszünkbe juttathatja a 18–19. század különös „reality show”-it, amelyek részben a tudományos érdeklődést, részben pedig az emberi kíváncsiság kielégítését szolgálták a maguk bizarr módján. A 18. század végén a Mozart, Haydn személyes ismeretségét élvező és a bécsi elit köreiből otthonosan mozgó, művelt afrikai Angelo Solimen bőrének halála után preparátumként állították ki. El nem temetett földi maradványa végül a bécsi Természettudományi Múzeum raktárában kitömött strucckal és egyéb egzotikus kiállítási tárgyakkal együtt lett a tűz martalékává 1848-ban. Hasonló sorsra jutott a „hottentotta Vénusz” is ismert Sarah Baartman, aki halála után kiállítási tárgy lett Párizsban a Musée de l’Homme-ban. A 19. század közepétől a viláckiállítások egyre népszerűbbé válásával pedig új műfajként megjelentek az „élő néprajzi tárlatok”, amelyek – továbbra is a „számi férfi és a strucctojás” analógiájához híven – többnyire az egzotikus növények és állatok társaságában, az állatkertekben kaptak helyet. (1. kép)

Az Európa-szerte felbukkanó és nagy népszerűségnek örvendő egzotikus (tudományos és/vagy szórakoztató) bemutatóknak a számi is szereplői lettek Európa és Amerika nagyvárosaiban, budapesti állatkertben összesen három alkalommal. Az első számi csoport magyarországi tartózkodásának körülményeiről nem sokat tudunk, a *Vasárnapi Ujság* (1873/51: 613) szűkszavú tudósításából idézek:

„[Az akadémia nyelvtudományi osztálya] rendkívüli ülést tartott e hó 14-én, Budenz mutatván be azon négy lapp-vendéget, kik darab idő óta a fővárosban időznek. Az akadémia gyűlés-terében ez alkalommal tehát bőrökbe öltözött törpe alakú, lapos ábrázatú, a messze éjszakraól való emberek jelentek meg, kik közül, hogy egyik nő, se öltözet, se arca el nem árulta. Az egyik vendég, ki 23 éves, olyan, mint nálunk egy 10–12 éves gyermek.”

A négy számi Budenz általi, 1873-as akadémiai bemutatása sokáig közbeszéd témája lehetett, amit jól bizonyít az az anekdota is, amely az említett alkalomhoz kapcsolódóan született:

„Ezen az ülésen esett meg, hogy egy jó hajdúnánási magyar, ki Pesten járván, meg akarta szemlélni az atyafiakat, magát a furcsa kiejtésű [német akcentussal beszélő] Budenzet is lappnak nézte, s elő adása után bámulattal csóválta meg a fejét: – Teringettét, most már csakugyan elhiszem. Hiszen a vajdájuk beszédéből magam is megértettem egyetmást!” (*Vasárnapi Ujság*. 1888/20: 330.)

Az anekdota ironikus hangvétele mögött a tudományos életben, az irodalomban, az újságok hasábjain és a magánbeszélgetésekben is gyakran előkerülő, a magyar nyelv finnugor eredetéről szóló diskurzus áll. Sajnovics János nyelvészeti értekezése miatt (*Demonstratio. Idioma Ungarorum et Laponum idem esse*. 1770.) a lappokra különösen nagy

figyelem irányult. A magyar nyelv uráli nyelvcsaládba tartozását elfogadók és ellenzők, hétköznapi emberek és tudósok egyaránt a bizonyítékszerzés lehetőségét látták a Budapestre látogató számi csoportban. A továbbiakban azt mutatom be, hogy a magyar nyelv finnugor származtatása körül kibontakozott diskurzus hogyan szövődött bele a kor szélesebb eszméaramlataiba, például a nemes vadember erkölcsi romlatlanságát hangsúlyozó ideáltipikus képbe, vagy éppen a szociáldarwinizmuson alapuló elképzelésekbe. Érdekes összehasonlítani, hogy a korabeli sajtó hogyan nyilatkozott az állatkertben bemutatott uráli nyelvcsaládba tartozó (szamojéd és lapp) és egyéb (például afrikai) „egzotikus” csoportokról, milyen sztereotípiákat alkottak és tartottak fenn, milyen állandó jelzőket alkalmaztak a kor tudósítói, és van-e ezek között kifejezetten magyar nézőpontot tükröző sajátosság.

Az első állatkerti bemutatkozásra 1888-ban került sor, ennek előzményeit Hanga Zoltán a következőképpen foglalja össze:

„Az állatkerti néprajzi mutatóanyagok története a Hagenbeck családdal kezdődött. Egészen pontosan Carl Hagenbeckkel, aki halkereskedőből nagybani állatkereskedővé lett édesapjától vörögző állatkereskedő céget örökölt. Carl továbbfejlesztette a családi vállalkozást, így a Hagenbeck-firma az 1870-es évekre az európai állatkertek és cirkuszok legjelentősebb szállítója lett. 1874-ben éppen egy harminc egyedből álló rénszarvas-szállítmány szervezésével foglalkoztak, amikor kiderült, hogy Hagenbeck régi barátjának és ügynökének, Heinrich Leutemannnak nem áll rendelkezésére elég ember ahhoz, hogy az állatokat Lappföldről a megfelelő európai állatkertekbe eljuttassa. Hiszen az ügynök, és a szállítást lebonyolító személyzet mellett szükség volt még emberekre az állatok utazás közbeni ellátásához, gondozásához is. Hagenbeck végül feltalálta a spanyolviaszt: a rénszarvasokat néhány lapp pásztor kíséri új otthonukba!” (Forrás: [https://m.nyest.hu/renhirek/latogassa-meg-rokonait-az-allatkertben.](https://m.nyest.hu/renhirek/latogassa-meg-rokonait-az-allatkertben))

A „legszelídebb fajtájú vademberek”, azaz az első számi csoport állatkerti feltűnéséről rövid hírként számolt be a *Vasárnapi Ujság* (1888/17: 286):

„Lappok az állatkertben. A legszelídebb fajtájú vademberek mutogatják magukat az állatkertben. Egy népes lapp család ez. Az állatkert nagy tisztán ütötték fel kissé vihar tépelt ponyva sátorukat, melynek egyetlen stilszerű architektónikus díszítése néhány elvetett ágobogas iramszarvas-aggancs. Ebben a mérsékelt lapp-igényeknek éppen megfelelő sátorban él békés egyetértésben egy feltucat iramszarvas és ugyanannyi lapp. A ponyvasátor szűk természetben semmiféle fölösleges bútort se fogja el a helyet: a jó lappoknak ágyuk a föld, asztalok a föld, székek megint csak a föld s iramszarvasaik is olyan jó nevelésűek, hogy beérik annyival, mint a gazdák. A lapp-familia az érdeklődők kedvéért bemutatja magát, állatait, szerszámjait és szokásait; énekelnek halk zümmögő hangon; tánczolnak, azután hosszú nehéz hóczipőikben sétálnak a homokban, iramszarvas fogatú, csónakalakú járműveikkel szánkáznak, s végül nagy jegesmedve vadászatot rendeznek, de mivel valóságos jegesmedve nincs kéznél, a jó öreg lapp-papa alakoskodik, s minden megerőltetés nélkül nagy természetességgel játsza a dörmögő jegesmedve hálátlan szerepét. Hogy a vándorcsoport a lapp nevelés ügyét is bemutathassa, gondoskodtak különböző korú csemetékről is; ezek közül a legnagyobb érdeklődést egy kis csecsemő kelti, a kit az anyja mindig magával czipel komplikált szerkezetű, ellenzős, teknő alakú bőr pólyájában, melyet koldustarisznya módjára vet az oldalára. A lapp társaságot nagyszámú közönség nézi.”

Az előadás részét képező attrakciók leírásán túl, az újságíró a számiak külső megjelenésének bemutatása helyett a „nemes vadember” jellemét rajzolja meg nagyobb részletességgel: békések, sokan összezárva egy kis sátorban egyetértésben élnek, még a rénszarvasaik is jólneveltek, és a Tacitus írásában is olvasható „primitív boldogság”-gal élnek mindennapjaikat, nincsenek – a modern (és civilizált) emberre jellemző – túlzó igényeik,

amiért boldogabbak is náluk. Hasonló jelzőkkel számol be egy 250 fős nyugat-afrikai csoport állatkerti „szerepléséről” tudósító írás szintén a *Vasárnapi Ujságban* (1896/35: 575–576) *Egy darab Afrika Budapesten* címmel (részletesebben lásd a 3. lábjegyzetet):

„Szélid ez a faj, békeszerető, továbbá sehol rász szag ennyi vad ember közt. Ez igazán bámulatos. Nem éreznek semmiben hiányt; jó húspan vannak, elégedettek; s csodák csodája, nem koldulnak! Ellenkezőleg, modoruk a legtisztességesebb.”

A számi csoport felbukkanása – Európa más helyszíneitől eltérően – Magyarországon a finnugor nyelvrokonságról folyó diskurzus különböző véleményű és vérmérsékletű szószólóinak is apropóul szolgált, kinek pro, kinek kontra. A számikat meglátogatták az akadémia tudósai is, amelyről jogosnak érzett humorral számolt be a *Vasárnapi Ujság* hasábjain Szomaházy István *Kedves Atyafiak* című írásában (1888/20: 329–330). A hosszú és részletes beszámoló szerzője kitér az „ugor-török” vitára is, amelynek a budapesti állatkertben időző számik akaratlanul alanyaivá lettek:

„Derék atyánkfiai, odafenn a messze éjszakon, kik a rénszarvas-nyáját békén gondozzák odahaza, nem is gondoltak arra, hogy itt, a Kárpátok között, ádáz harc folyik miattuk s hogy a finnista tábor élén elkeseredetten harcol a kemény Budenz, a turkisták vérengző vezére: a győzhetetlen Vámbéry Arminius ellen. A két tábor vitéz daliái keményül össze-összecsapnak a porondon, melyet m. t. akadémiaának hívnak s kelevézeik csapása sűrűen hangzik a kemény vas páncélon.... S míg az egyik tábor a régi, Istenben elpihent Sajnovics jelszavával indul a viadalba »Idioma hungarorum et lapporum idem esse« a másik borzalommal tiltakozik ama föltevés ellen, hogy ezek a gyatra, halzsíros nációk valaha édes testvéreink valának.”

Talán emiatt a kontextus miatt, de Szomaházy István számikról szóló írásai közül több nemcsak a számik jó természetéről számol be, hanem direkt párhuzamokat von a magyar és számi jellegzetességek között: az eleven gyerekek, a varró asszonyok, még a legelésző rénszarvas kapcsán is ismerős (hazai) képeket idéz, magyar életképek hasonlataival él.

„Ott voltak derék atyánkfiai a városliget egy terjedelmesebb tisztásán, két csúcspan végződő ponyvasátor alatt [...] Az öregebbek nyugodt phlegmával pipáztak, az asszonyok – fölibe telepedve a haza szánkónak, – oly higgadt megfontolással varrogattak, akár a szemüveges Czenczi néni a perenyőháti nemesi kúria ambítségén s a kis lappok – kiket a Forgó bácsi szójátékától egyetlen ember sem kímél meg – egy cseppet sem voltak kevésbé betyárok, mint a Bandi meg a Pista gyerekek, szaggatván ép oly javíthatatlan gonoszsággal az apró rénszarvas-bundácskát, mint ezek a satin cloth-ot és a cheviot-ot. [...] Én, kíséretében néhány hazai lappnak, kora reggel látogattam meg őket, mikor a tíz foltos, szürke, vékonyprémű rénszarvas még békén legelgette az állatkert soványos pázsitját, csóváltatva a két hosszú fülét, akár valami hazai csacsi, a ki a szinét sem látta Svécziának [kiemelés tőlem – T. I.]” (*Vasárnapi Ujság*. 1888/20: 329–330.)

A tudósító számos alkalommal hangsúlyozza a számik erkölcsi felsőbbrendűségét a civilizált társadalom által megrontott tömegekkel szemben, akik kíváncsian fürkészik az emberi méltóságot megalázó produkciót. Főként a szervezőket, és az ötletgazda „impresariót” marasztalja el, aki „egyaránt talál mutatni valót fenevadakban, lappokban s háromszemű asszonyokban” (lásd a fenti idézetet). Hasonló keserűséggel ír, jóllehet nem erről az esetről, hanem a számik 1913-as (hasonló körülmények közötti) látogatásával kapcsolatban Kosztolányi Dezső *Lapp atyafiak* című esszéjében:

„Eljöttek hozzánk lapp fajtestvéreink – az állatkertben lehet náluk vizitálni, közvetlen a jegesmedvék mellett. Itt mutogatják magukat bizarr sátrak alatt, egy füstös kondérnál, a havon, csónakszerű szánjaikon, melyeket a rénszarvas, a turáni mitológia csodaszarvasa hús széli-

den, könnyező szemmel. Az angol-német, a spanyol-francia barátkozás villanyfényes termekben, pezsgős bankettekkel kapcsolatban zajlik le, a mi ismerkedésünk csak itt.” (Kosztolányi 1913: 67.)

Szomaházy cikkében különösen figyelemre méltóak a számik külsejét leíró mondatok, amelyek erős ellentétben állnak a korabeli magyar (beleértve a „finnugor tábor” híveit is) és a szélesebb, nemzetközi sajtó beszámolóival. Amíg a budapesti állatkertben tartózkodó afrikai emberek testalkatáról csak dicsérő szavakkal számol be a sajtó,³ a számik bemutatásában az „alig fejlett” apró termet és kevésbé esztétikus külső jelenik meg, főként a nők esetében.

A *Vasárnapi Ujság*ban 1873-ban megjelent jellemzés sokkal inkább képviseli a korabeli általános első benyomást a számikról:

„bőrökbe öltözött törpe alakú, lapos ábrázatú, a messze éjszokról való emberek jelentek meg, kik közül, hogy egyik nő, se öltözete, se arcza el nem árulta. Az egyik vendég, ki 23 éves, olyan mint nálunk egy 10–12 éves gyermek.”

A fenti és egyben legjellemzőbb leírással szemben Szomaházy ábrázolásában az esztétikum és a visszafogott „pompa” jelenik meg, a számik viseletéhez hol római,⁴ hol francia jelzőket, illetve párhuzamokat felhasználva:

„Mi azalatt ama *pompás, színgazdag öltözékekben* gyönyörködtünk, melyekkel a familia fölékesítette magát; az öreg lapp *római süvegében*, kihajtott, testhez álló kabátjában és nagy, szánforma cipőjében; a vigyorgó Andersdolter mama özvegyes fekete ruhájában, melyet csak alul tarkított egy széles piros sáv s a bájos Britta *csont «jou-jou»-ban* [a francia szó jelentése itt: apró, finoman megmunkált használati tárgyak és díszek, amelyek a női öv tartozékai] a melyek övéről lefityegtek [kiemelés tőlem – T. I.]”

Kosztolányi számiábrázolását szintén a megszépítő leírás jellemzi, amelyet áthat az ismeretlen és ismerős dialektikája, bár Szomaházytól eltérően a tágabb vagy „klasszikus” európai hasonlatok helyett inkább magyar párhuzamok alkalmazásával: „az öreg lapp levette fejről – lassan és ünnepélyesen – a *rénszarvas kucsmát*”, továbbá: „*almaarcú szelíd menyecskék* is, akik a fejükön *piros kendőt* viselnek *keleti virágmotívumokkal, magyar motívumokkal*” [...] s az önfeledtség pillanataiban úgy mozognak, mint a szegedi paraszt, aki áhítatosan és ünnepien megszegi a kenyeret [kiemelés tőlem – T. I.]” (Kosztolányi 1913: 67.)

Nemcsak a laikusok véleményalkotásának és -formálásának szempontjából voltak érdekesek az állatkertben időről-időre felbukkanó, nyelvükben rokon „atyafiak”.

3 *Egy darab Afrika Budapesten*: „Valóban érdekes látvány az a 250 néger atyafi, kik az ezredévi ünnep tiszteletére Afrikából Budapestre jöttek, s most ott tanyáznak az állatkertben. Ruházatuk mindössze egy tarka szövetű lepel, melyet festői ránczokba szednek; azt vélné az ember, tógás rómaiak. Testök egy része mindig kilátszik. Sokszor alig van rajtuk valami takaró, mert – aránylag – igen tiszták lévén, van mindig egy-kettő, a ki nagy hévvel mosakodik a vízérben, mely telepükön át csörgedez. Van tehát mód tanulmányozni testalkatukat s ez már magában is megérdemli az 50 krajczárnyi belépti díjt, mivel e négerek mitőlünk annyira elütő emberek. De fokozza a látvány becsét a határozott esztétikai élvezet. Szébb idomokat alig lehetne találni. Főleg fürdés közben egy ily karcsú néger alak, a mint fénylik a róla lefutó víztől, valóságos eleven bronz szobor.” (*Vasárnapi Ujság*. 1896/35: 575.)

4 A római hasonlat az afrikaiak ruházatának leírásában is megjelenik: „Ruházatuk mindössze egy tarka szövetű lepel, melyet festői ránczokba szednek; azt vélné az ember, tógás rómaiak” (*Vasárnapi Ujság*. 1896/35: 575.)

A nyelvészek rendre felkeresték az állatkertben időző csoportokat, hogy nyelvi dokumentációikat bővíthessék. A *Vasárnapi Ujság* erről is híven tájékoztatta a közvéleményt:

„Kezdődött utána az első osztály ülése Hunfalvy Pál elnöklete alatt. Budenz József olvasott föl Adalék a jurák-szamojéd nyelv ismeretéhez cím alatt, nyelvészeti dolgozatot, melyhez az adatokat az állatkertben 1882-ben szerepelt szamojéd csapattól szerezte.” (*Vasárnapi Ujság*. 1890/41: 673.)

A nyelvészek tudományos érdeklődése mellett a magyarországi elitet meglehetősen széles körben foglalkoztatta a nyelvrokonság kérdése, amelyekről jól értesülhetünk a korabeli sajtó tudósításaiból. A következő idézet Kosztolányi Dezső véleményét tolmácsolja:

„A nyelvük, melyet mi kínos verejtékezéssel tanulhatunk az összehasonlító finnugor nyelvészeti órákon, merően különös, csak pár szavuk egyezik nagyjában, és csak a *fűlünk érzi, hogy ez a zene ismerős, régen, nagyon régen hallottuk*. Néhány kisfiú már tisztán gagyogja a magyar szavakat. A *rokontalan magyar* ezt is örömmel hallja.” (Kosztolányi 1913: 67.)

A publicisztikai élet mellett természetesen a tágabb irodalmi nyilvánosságban is fókuszba került a finnugor „atyafiak” problematikája. Többnyire döccenő ritmikával, tartalmi anomáliákkal terhes művek születtek egymás után, hogy népszerűsítsék és közelebb hozzák a büszke magyarsághoz a finnugor világot, vagy éppen ellenkezőleg, végső csapást mérjenek rá. A finnugor nyelvrokonság ellenzői által leggyakrabban hangsúlyozott jelző a halzsírevő, illetve ennek származékai:

És a derék Belae Regis Notariust
Mind Ahalomra dönté, azt meg mutogatván,
Hogy a magyar nép a Finntől származván
A jeges tengernek az ő Czethalával
Grönland jégmedvéje s kővér fókával
Atyafiságban van, s onnan jöttek ide,
Kutyák által vonott szánkókon téliire,
S Árpád, Tuhutum, Kund, Bulcs, Lehel és Csaba
És többiek mind nagy Grönlandiába
És Finnlandiában *halzsírral* éltenek
Mitől unokáik megcsömörlötenek
[...]
A párducos hősökből, kik lóháton jártak
Buzogánnyal, karddal és kjákkal vívtak,
Csinál *halzsírevő nyomorult törpéket*. [kiemelés tőlem – T. I.]” (idézi Rubinyi 1936: 84.)

Az ellentétes tábor sem volt rest abban, hogy rímbe szedje meggyőződését:

„E magyar már lovas nemzetté fejlődött,
Mikor a negyedik fia megszületett.
Okos Csudnak hívták, mert Tur tanácsára
A Griff-hegyeket is végigbarangolta.
S a Griff-madarakkal őriztetett rezet
Megtalálta s talált termés-aranyat is.
Finn, Észt, Vepsz, Vót és Liv voltak a fiai.
Tur oktatta őket.
Mind’ azt hajtogatta
Hogy szeressék egymást és tartsanak össze,
Mert ha békességben élnek, sok országot

Benépesíthetnek és meg is tarthatnak.

A Csud három öccse: Lapp, Mordvin. Cseremisz.” (Sebestyén, idézi Rubinyi 1936: 84.)

A halzsírevő jelző egyedül Szomaházy írásában jelenik meg pozitív konnotációval:

„fájt a szívem, mikor ezeket a *becsületes halzsírevőket* arra vették rá, hogy vihogó néptömeg jelenlétében a «nemzeti szokásaikat» bemutassák s olyan jeleneteket játszszanak végig, a minők csak egyegy léha librettista agyvelejében születnek meg [kiemelés tőlem – T. I.]” (*Vasárnapi Ujság*. 1888/20: 329.)

A két nézőpont közötti vívódásnak is tanúi lehetünk néhány 19. század végi, 20. század eleji írás szűrőjén keresztül. A nehezen elfogadható, kevésbé civilizált látványt nyújtó, egzotikumként mutogatott, vagyis nagyon is idegen jelenségként felbukkanó „atyafiakkal” kapcsolatban a legelterjedtebb és egyben legelfogadhatóbb magyarázatnak a kegyetlen éghajlatnak és földrajzi viszonyoknak köszönhető regresszió elképzelése felelt meg (erről bővebben lásd Tamás 2018). Íme két példa, az első Kosztolányi az Életben megjelent számkiról írott esszéjéből, a második a *Vasárnapi Ujság* szamojédokról szóló tudósításából.

„Elszakadtak tőlünk, a vaksi északi fokra, a féléves sötétségbe, a szavaik elsatnyultak és a felismerhetetlenségig ficamodtak, az étlapjukon csak a kenyér, a halzsír szerepel a szemük lenkék lett, de a nyugalmuk és a taglejtésük beszél, ezt nem felejtették el... s az önfeledtség pillanataiban úgy mozognak, mint a szegedi paraszt, aki áhítatosan és ünnepien megszegi a kenyeret [kiemelés tőlem – T. I.]” (Kosztolányi 1913: 67.)

„Az állatkertnek jó napjai járnak. Ritkán volt még annyi látogatója, mint a mióta ide érkezett a szamojéd család, mely bennünket ritka voltán kívül azért is érdekel, mivel a finnugor rokonságot hirdető tudósaink szerint a szamojédok is ama népek közé tartoznak, melyek rokonok velünk, csakhogy a tejjel-mézzel folyó Kánaán helyett az északi Jeges-tenger jéghegyei közé vetődvén, ott bizony úgy elcsenevészték, hogy a délczeg magyarnak atyafiára bizony kissé bajos ráismerni bennök. Különben is meg kell jegyeznünk, hogy a szamojédok, ha rokonságuk bebizonyítható, igen távoli rokonaink lehetnek, majdnem oly rokonsági fokozat lenne ez, mint a német és cigány vagy a francia és a perzsa között, kiknek nyelvében is alig van más valami közös, mint egyes szerkezeti szabályok. [...] A szamojédok sok tekintetben hasonlítanak életmódjukban az osztyákokhoz, a lappokhoz és eszkimókhöz, kik szintén az örök hó és jég hazájában laknak. Tevékeny és kitartó faj, melynek szellemi tehetségeit azonban lakóhelyének rendkívüli éghajlata kifejldni nem engedte [kiemelés tőlem – T. I.]” (*Vasárnapi Ujság*. 1882/28: 443.)

A számik második állatkerti bemutatására 1894-ben került sor. (2. kép) Az ekkor már kevésbé újdonságként ható eseményről jóval szűkebben számoltak be a sajtóban:

„Lappok az állatkertben. Két hét óta az állatkertben 22 tagból álló lapp karaván látható sátrakkal, rénszarvasokkal, valamint házi, ipari cikkek gyűjteményével. A karavánt Strassberger impresszárió állította össze. Éjszaka e mindjobban pusztuló népet csak ritkán láthatni ily nagy csoportban. Dr. Halász Ignác kolozsvári egyetemi tanár, ki hosszabban tartózkodott a svéd föld lappjai közt, nyelvészeti szempontból tanulmányozza őket.” (*Vasárnapi Ujság*. 1894/15: 255.)

A *Pesti Napló*ban Halász Ignác valamelyest részletesebb ismertetést adott az állatkertben megtekinthető lappokról, ám ezek az információk elsősorban a megtekinthető családok pontos lakhelyéről és személyes adatairól szólnak (Halász 1894).

A *Vasárnapi Ujság* több alkalommal is beszámolt a nyelvészek állatkerti ténykedéséről. A pusztá tudósítás mellett azonban előfordult, hogy a tudósok a sajtón

keresztül direkt felhívást kaptak arra, hogy az állatkertbe érkező „egzotikus” embereket tanulmányozzák.

„Legyen szabad végül az állatkerti néger telepet szaktudósaink figyelmébe is ajánlani. Földrajzíró, ethnographus, anthropologus mennyi személyes tapasztalattal szaporíthatná mostan ismereteit. Elvárható az illető tudományos társulatóktól, hogy ezt a ritka alkalmat nem fogják elszalasztani, hanem kellőképp ki fogják aknázni a magyar tudományosság dicsőségére. D. G. A.” (*Vasárnapi Ujság*. 1896/35: 576.)

A kor tudományos életében ez nem számított meghökkentő módszernek, hiszen a kutatás tárgyát képező etnikai csoportok és kultúrák saját, természetes közegükben történő, résztvevő megfigyeléssel és hosszú idejű állomásozó terepmunkával történő vizsgálata csak később vált az etnológia/kulturális antropológia bevett módszerévé.

A számik utoljára 1913-ban voltak kuriózumként megtekinthetők a budapesti Állatkertben. Erről az eseményről már csak Balogh Rudolf képriportja számolt be a *Vasárnapi Ujságban*. (3–5. képek) Hosszan írt róluk azonban Kosztolányi Dezső az *Élet* folyóiratban.

A sajtó megörökítette az 1873 és 1913 között lezajlott lapp és szamojéd csoportok állatkerti bemutatását, kitérve a nyelvészeti kutatások szempontjából érdekes eseményekre. A sajtótudósításokat összevetve a korábban bemutatott történeti és irodalmi forrásokkal, látható, hogy az őslakos/idegen diskurzusainak egymásra épülése során markáns motívum-típusok (mint például: nemes vadember, barbár, félemler/törpe, pogány) élnek tovább, és meghatározó elemei maradnak a későbbi narratíváknak is, amelyek csak az adott kor diskurzusai és értékrendje fényében újra- és újra értelmezendők. A hazai őstörténeti diskurzus szemüvegén át látott (láttatott) számik képe olyan sztereotípiákba rendeződik, amelyek zöme folklór mintákra épül, és ezek használata máig érzékelhető. A számik (és persze más uráli népek, pl. a szamojédok) részletesebb leírásában kirajzolódik néhány szüzsé (például: A magyarok és a lappok valaha együtt éltek, egy nyelvet beszéltek. Elszakadásuk után a magyarok tovább erősödtek, a lappok ellenkezőleg, a zord éghajlat következtében termetük elcsenevészedett, nyelvük elkorcsosult. Azonban nem annyira, hogy tudósaink vagy a hétköznapi emberek ne hallották volna meg a hasonlóságot a sok száz évvel későbbi újra találkozás után.). Az előzetes tudás, az érzelmi attitűdök befolyásolják, hogy „mit és hogyan lát”, érzékelését mely narratívum típusok segítségével beszéli el egy-egy szerző vagy tudósító. Az ókortól egészen napjainkig olyan sztereotípiák – narratívum típusok, variánsok – képződtek, amelyek mintaként szolgálnak a személyes tapasztalatok megfogalmazásához. Ritka, hogy merőben új elem vagy narratívum típus alakuljon ki, magyar viszonylatban ilyenek a „halzsíros” vagy „halzsírevő” jelzőket használó szerkezetek, és a regressziót a földrajzi körülményekkel magyarázó leírások. A magyar narratívák specifikumaként elterjedt hal(zsír)vés negatív konnotációja meglepő, mert a magyar gazdaságban számos területen kiemelkedő szerepe volt a halászatnak. A Kárpát-medence – többek között – a halban gazdag vizei miatt jelent meg európai utazók leírásában egyfajta „Eldorádóként”. A halevés degradáló megítélése ebben a kontextusban kevésbé érthető, és minden bizonnyal késői fejlemény. A valóságalapja is hiányzik, hiszen a számik legtöbb csoportjában a fő megélhetési ágazat a réntartás, és ezzel együtt legjellemzőbb táplálékforrása a rénszarvashús.

SZAKIRODALOM ÉS FORRÁSOK

- Bodrogi Tibor
1975 *Mesterségek, társadalmak születése*. Neumann Kht., Budapest.
- Halász Ignác
1894 *Lappok Budapesten*. *Pesti Napló*. (100) 1–3.
- Järvine, Minna-Riikka
1999 *Maailma äänessä: Tutkimus pohjoissaamelaisesta joikuperinteestä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Kosztolányi Dezső
1913 *Lapp atyafiai*. *Élet*. január 19. 67.
- Morgan, Lewis Henry
1961 [1887] *Az ősi társadalom*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Rubinyi Mózes
1936 *Irodalmunk és a finnugor nyelvhasználat*. *Magyar Nyelvőr* LXV. 83–85.
- Sienkiewicz, Henryk
1969 [1887] *Vízözön*. Európa Kiadó, Budapest.
- Tamás Ildikó
2018 *Nyelvrokonság, műfordítás, népköltészet az Arany János által szerkesztett Szépirodalmi Figyelő és Koszorú hasábjain*. *Ethno-Lore* 35. 44–82.
- Zsirai Miklós
1994 *Finnugor rokonságunk*. Trezor Kiadó, Budapest.

FÜGGELÉK

SZOMAHÁZY ISTVÁN: KEDVES ATYAFIAK. EREDETI LAPP-TUDÓSÍTÁS

Ott voltak derék atyánkfiai a városliget egy terjedemesebb tisztásán, két csúcsban végződő ponyvasátor alatt, melyeknek tetejében büszkén lengette a szellő a svéd nemzet tarkaszínű lobogóját. Körülöttük, a liget finom, üde zöldjéből, haragos fenevadak hangja hallatszott feléjük – a tigrisek rekedtes, vérfagyraló bőgése, az oroszlán hatalmas ordítózása – odébb, oldalvást, békén nyikorogtak a gyöngytyúk s kukurikult a berzenkedő kokhinkhinai kakas, míg a jegenyék mögül, a vasúti töltésről, dübörögve, zakatolva robogott el mellettük az osztrák-magyar államvaspálya gyorsvonata. Mindez azonban csak nagyon kevésbé bántotta a jó kedélyű lapp családot, melyet a messze Jemtlandból, a svéd-norvég határról kapott ide valami élelmes impressario, ki egyaránt talál mutatni valót fenevadakban, lappokban s háromszemű asszonyokban. A kiállított család föl sem vette azt a pár száz mértföldet, mely őket hazájuktól, a Skahtugan hegységtől, elválasztotta, s nem is gondolt kunyhóira a Köla Höga, a fehérormú Anarisz és Tranrisz hegyek aljában, melyek most pusztán, lakatlanul állanak a hóval borított mezőségeken. Az öregebbek nyugodt phlegmával pipáztak, az asszonyok – fölibe telepedve a haza szánkónak, – oly higgadt megfontolással varrogattak, akár a szemüveges Czenczi néni a perenyöháti nemesi kúria ambitusán s a kis lappok – kiket a Forgó bácsi szójátékától egyetlen ember

sem kímél meg – egy cseppet sem voltak kevésbé betyárok, mint a Bandi meg a Pista gyerekek, szagatván ép oly javíthatatlan gonoszsággal az apró rénszarvas-bundácskát, mint ezek a satin cloth-ot és a cheviot-ot. Derék atyánkfiai, odafenn a messze éjszakon, kik a rénszarvas-nyáját békén gondolják odahaza, nem is gondoltak arra, hogy itt, a Kárpátok között, ádáz harcz folyik miattuk s hogy a finnista tábor élén elkeseredetten harcol a kemény Budenz, a turkisták vérengző vezére: a győzhetetlen Vámbéry Armínius ellen. A két tábor vitéz daliái keményül össze- össze-csapnak a porondon, melyet m. t. akadémiának hívnak s kelevézeik csapása sűrűen hangzik a kemény vas páncélon... S míg az egyik tábor a régi, Istenben elpihent Sajnovics jelszavával indul a viadalba »Idioma huvgarorum et lapporum idem esse« a másik borzalommal tiltakozik ama föltevés ellen, hogy ezek a gyatra, halzsíros náncziók valaha édes testvéreink valának. Az a kilencz-tagból álló lapp család, a melyet a városligetben mutogattak, nem az első mutató volt a hideg Lapponia országából. 1874-ben már járt itt egy csomó lapp, a kiket Budenz a m. t. akadémia egyik osztályülésén bemutatott, előadást tartván a maga teoriájáról, mely szerint az ugor nyelvek két ágra oszlnak: egy oldalról a finn, mordvin és csere-miszre, más oldalról a zürjén-, votják-, vogul-, osztják- és a magyarra.

Szegény jó lappok! Itt a városligetben ép úgy produkáltatták őket, akár valami kóbor talján kötél tánccs családját. Nekem szinte fáj a szívem, mikor ezeket a becsületes halzsírevőket arra vették rá, hogy vihogó néptömeg jelenlétében a »nemzeti szokásaikat« bemutassák s olyan jeleneteket játszzanak végig, a minők csak egyegy léha librettista agyvelejében születnek meg. Mintha bizony volna abban valami érdekes, ha ezek a nyárspolgári hajlamú lapp bácsik és nénik mindenféle betanult hókusz-pókuszszal állanak elő s kiabálnak, akár valami opera indiánjai. S csodálatos, még mindig akadnak naiv emberek, a kik elhiszik, hogy a lappok odahaza kettős rendekbe sorakoznak s színpadias scéákat rendeznek a Kóla Hopa gyémántos hőmezőin. Szinte meglep, hogy a szegény atyfiak a saját ruhájukban jártak s nem bujtatták őket valami díszes egyenruhába, melyet «lapp nemzeti viselet»-ként lehessen megbámulni. Én, kíséretében néhány hazai lappnak, kora reggel látogattam meg őket, mikor a tíz foltos, szürke, vékonyprémű rénszarvas még békén legelgette az állatkert soványos pázsitját, csóválgatva a két hosszú fülét, akár valami hazai csacsi, a ki a színét sem látta Szécsiának. A família elszéledve sütkérezett a délelőtti napfényben ; az asszonyok a szánkokra telepedve, szundikáltak, a vén Thomas Olofson kedélyesen szopogatta a pipáját, a család egyedüli menyecskeje, Sigri Thomasdolter, dűnnyögve hordta a hátán az apró lapp princzet, a maga pompás bőrbölcsőjével együtt s a csúcsos sátorok körül két-három ifjú csemete kergetőzött nagy vidámsággal. Bennünket: Simonyi Zsigmondot, a lapp rokonság lelkes szószólóját, Herman Ottót, a ki a jövő hónapban, halászati és madarászati tanulmányok végett, épen Stromsobe készül, s alólirottat Halász Ignác dr. kalauzolt, ez a lelkes fiatal nyelvész, a ki már két ízben járt a lappok között; hónapokig élvén a hómezők primitív sátoraiiban, s megszenvedve derekasan azért a két-három kötet nyelvkincsért, melyet praktikus észszel, hízélgő szóval vett ki ezekből a gyanakodó sátorlakókból. – Puerg! (Jó napot!) köszöntöttük őket vígan, a hogy a tanyájuk felé közeledtünk. Oh, mint ugráltak fel, mikor a jó hazai idiómát meghallották! S mint lábbadt majd csaknem könybe a szeme az ifjú Yonas Yonassonnak, mikor Halász Ignácban felismerte azt a barátságos idegent, ki vele a múlt esztendőben meséket mondatott az ő csúcsos hazai kunyhója alatt, a melyből ez a kegyetlen impressario családotól együtt elczipelte. S a fiatal tudóst csakhamar rajként vette körül az egész lapp kolónia: Serena Johansdolter, a Yonasson felesége, s az öreg, sunyi képű Olofson hitestársa: a holland formájú Karin Andersdolter. Csakhamar egy lapp Backfisch is megjelent, a 16 éves Britta Nielsdolter, ki serdülő évei daczára épen

olyan külsővel bir, mint nálunk egy 10 esztendőös gyermekeleány. A család nagy gyönyörűséggel vette birtokába azt a hatalmas fiaskó pálinkát, melylyel Halász megkínálta őket s illemtudással őt kínálták meg előbb egy üdítő kortyanattal. S látni kellett volna azt a két-három kicsikét, a kik rénszarvas -bundácskáikban vonakodva közeledtek felénk, de aztán bizonyos méltósággal nyúltak a füge után, a melylyel megkínáltuk őket, akkora bókot vágva, akár valami táncziskolavégzett zárdanövendék s ráadásul hatalmasan megrázva a kezünket, minden hagyományos csókcuppantás nélkül. Ezekben az apró ördögökben valósággal férfias önérzet van! Majd csaknem könyekre fakadtak ezek a naiv lelkek, midőn Halász, közéjük telepedve, előszedte a zsebéből azt a lapp mesegyűjteményt, melyet a m. t. akadémia adott ki a múlt esztendőben s felolvasta nekik a tulajdon nyelvükön ugyanazon meséket, a melyeket egykoron a furfangos képű Yonas Yonasson mondott el neki odahaza: Asskfijjcsáról és Euntakáról, meg a két vadászberről; ezeket a tréfálkozó, jókedvű történeteket, a melyekben egy-egy tülerős, frivol vonás is akad gyakorta. Andersdolter anyó meg az Ifjú Britta ilyenkor szégyenkezve fogták be a szemüket, míg a család seniora, a vén Olofson komoly illem tudással bólogatott, s a javíthatatlan nyelvész még ezt a látogatást is arra használta fel, hogy népnyelvi adatokat gyűjtsön; s a jókedélyű Yonassont azon melegében meginterviewolta egy-egy kétséges kifejezésre vonatkozólag. [...] E beszélgetés alkalmából kapta le sebtiben Hermán Ottó a vén Olofson arczvonásait, míg én a fölvilágosult Yonassont zsaroltam még egy autogrammért. Szegényt a civilizáció minden keserűségével megismertettük. Ha Lapponiában volnának kaszinók s a kaszinókban régi módi urak: azok fejcsóválva szidhatnák ezt a modern időt, felsóhajtván, hogy az antik erkölcsök bizony hatalmasan pusztulnak. A civilizáció ezeket a jó fókákat is teljesen megrontja. Andersdolter anyó, sok kértünkre, rávettette magát, hogy egy eredeti lapp nótát eldúdoljon; a mit idegenek előtt nem tesz meg jóra való lapp. Néhány fényes ezüst baksis –fájdalom – egészen tönkretette a hitehagyott anyó erkölceit. »Kutcsieu! Kutcsieu!« (köszönöm) kiáltottak búsan a szegény atyafiai, mikor a nagy, kérges tenyerüket búcsúzóul hatalmasan megszorítottuk. S szinte elérzékenyedve néztek az egyetlen ember után, a ki az ő szegény nyelvüket itt a messze idegenben is megérti. Bizonyosan fájva gondoltak az ő végtelen hőmezőikre, a primitív sátorra, a melyben vig tüz lobog fel esténként, a sívító szélre, mely a hasadékokon bedúdol – s aztán a jó komédiás lappok ismét hozzáfogtak a produkcióikhoz, megindították a karavánt, a rénszarvasokat s egykedvűen, unatkozva vonultak el a tapsok elől, a melyekről nem lehet tudni: vájjon őket vagy a rénszarvasokat illette-e meg?

(Vasárnapi Ujság. 1888/20: 329–330.)

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: LAPP ATYAFIAK

Eljöttek hozzánk lapp fajtestvéreink – az állatkertben lehet náluk vizitálni, közvetlen a jegesmedvék mellett. Itt mutogatják magukat bizarr sátrak alatt, egy füstös kondérnál, a havon, csónakszerű szánjaikon, melyeket a rénszarvas, a turáni mitológia csodaszarvasa húz szelíden, könnyező szemmel. Az angol-német, a spanyol-francia barátkozás vilanyfényes termekben, pezsgős bankettekkel kapcsolatban zajlik le, a mi ismerkedésünk csak itt. Első pillanatra csakugyan nagyon idegenszerűek. A szemük keskeny és vakoskodó. Ahol ők élnek, csak fél évig süt a nap. A nyelvük, melyet mi kínos verejtékezéssel tanulhatunk az összehasonlító finnugor nyelvészeti órákon, merően különös, csak pár

szavuk egyezik nagyjában, és csak a fülünk érzi, hogy ez a zene ismerős, régen, nagyon régen hallottuk. Néhány kislány már tisztán gagyogja a magyar szavakat. A rokotalan magyar ezt is örömmel hallja. Pöttöm lapp kisasszonyok botorkálnak a hóban vastag szőrmebundában és bocskorban, szőkék, kék szeműek, piros arcúak, igazi skandináv babák, és a fa mellett egy gyerek énekel valami lapp dalt, lallázva és szöveg nélkül. Pajkos dal lehet, de rám úgy hat, mint egy temetési ének. Ezek volnának az én rokonaim? Akkor inkább rokonom a bécsi pincér, a német rakodómunkás vagy a holland paraszt, aki villával piszkálja a fogát. A lappok azonban szerződttetve vannak, s elgondolom, hogy otthon, a földbe vájt vityillókban, bizonyára másképp élhetnek, és az ő itteni szereplésük nagyon hasonlít ahhoz, hogy ha pár hortobágyi csikóst díszmagyarba öltöztetnénk, s azonmód kiraknók őket egy bódé színpadára, idegen tekintetek prédájául. Ez csak egy álnépszínmű. De szerencsére láttam őket előadás után – egy pincében enni. Vajat ettek, késsel és villával, finom pesti margarinos vajat, a család az asztal köré telepedett, a lapp menyecske állva, szorgalmasan sürgölődve osztotta szét az ételt, és az öreg lapp levette fejéről – lassan és ünnepélyesen – a rénszarvas kucsmát, s megmutatta kerges, olajzöldre cserzett arcát. Éhesek voltak, de nem siettek. Ezek a műveletlen vakondokemberek szemérmesek és úriak. A férfiak mozdulatlanul nézték, hogy készítik az asszonyok a vacsorát. Amikor minden készen van, a legöregebbik maga elé téteti a kenyeret, egészen közel hozzá, hogy kényelmesen szeghessen belőle, és a poharat is egész közel, hogy ne kelljen méltóságbontó, nagy mozdulattal utána nyúlni. Mindenük merően különös és északi. Az anyanyelvükön kívül angolul és norvégul selypegnek, mint a mi parasztunk németül, aki azt tudja, hogy nix-dájcs. Az öreg lappnak az a mozdulata azonban ismerős volt, testvéri és rokoni, s a másik pillanatban már az egész társaság az volt, a pisze és majszoló gyermekcsoport, az almaarcú szelíd menyecskék is, akik a fejükön piros kendőt viselnek keleti virágmotívumokkal, magyar motívumokkal. Elszakadtak tőlünk, a vaksi északi fokra, a féléves sötétségbe, a szavaik elsatnyultak és a felismerhetetlenségig ficamodtak, az étlapjukon csak a kenyér, a halzsír szerepel a szemük lenkék lett, de a nyugalmuk és a taglejtésük beszél, ezt nem felejtették el, s az önfeledtség pillanataiban úgy mozognak, mint a szegedi paraszt, aki áhítatosan és ünnepien megszegei a kenyeret. A néző pedig érzi, hogy leülhet közéjük. Ezzel a társasággal valaha, kétezer évvel ezelőtt, mi is együtt vacsoráztunk. Ugye, öreg lapp bátya, Anders Persen?"

(Élet. 1913. január 19.)

SAMII LA GRĂDINA ZOOLOGICĂ DIN BUDAPESTA. NARATIVELE EXOTICULUI ȘI A STRĂINULUI

Studiul de față urmărește prezentarea și interpretarea reportajelor despre poporul indigen sami din nordul Scandinaviei, și mai ales evenimentele din secolul al XIX-lea, respectiv începutul secolului XX (de ex. prezentările din cadrul grădinii zoologice din Budapesta). Prin prisma suprapunerii narativelor autoarea analizează modul în care se reflectă discursurile vremii în opiniile despre poporul sami. Exemplele ilustrează și modul în care atitudinile emotive influențează modul de percepere a lucrurilor, totodată ce tipuri de narative sunt folosite de autorii reportajelor, a relatărilor. Din Antichitate și până astăzi s-au format asemenea stereotipuri, care servesc drept modele pentru formularea experiențelor personale. Asistăm destul de rar la nașterea unor noi elemente, cum ar fi formulele din secolul XIX, ce folosesc indicativul „grăsime de pește” sau „devoratori de grăsime de pește”, respectiv descrierile ce explică regresivitatea prin determinism geografic.

SAMI PEOPLE IN THE BUDAPEST ZOO. NARRATIVES OF THE EXOTIC AND THE STRANGE IN THE HUNGARIAN REPRESENTATIONS

The paper analyses the types of interpretations amongst the Hungarian society of the North-Scandinavian nomad Sami people who visited Hungary in the late 19th and early 20th century, and who were on show in the Budapest Zoo. The research question is how the overlapping narratives based on the primer texts from the contemporary literature and journal representations reflect on the contemporary discourses (e.g. on ancestry or language-relations). It also illustrates how the available knowledge registers and emotional attitudes affect what and how people could recognise and interpret their experiences; what types of narratives are used in the accounts and reports. There were stereotypes constructed and built on each-other from the Ancient Times which could serve as patterns for these kinds of personal experiences and representations. It is rare that brand new types of narratives could arise, such as the „fish-fat relatives” or „fish-fat-eaters” were in those times, or the ones which interpreted the supposed cultural regression according to the geographical circumstances (geographical determination).

KÉPEK

1. Emberek az állatkertben. Korabeli plakát (1882) (Forrás: <http://collections.lesartsdecoratifs.fr/jardin-zoologique-d-acclimatation-indiens-galibis-chemin-de-fer-de-l-ouest-porte-maillot>)

2. Számik Budapesten (1894)

3. A sátor előtt (Balogh Rudolf felvétele; *Vasárnapi Ujság*, 1913/6: 107)

4. Lapp anya csecsemő gyermekével (Balogh Rudolf felvétele; *Vasárnapi Újság*, 1913/6: 107)

5. Lapp gyerekek sarki kutyával (Balogh Rudolf felvétele; *Vasárnapi Újság*, 1913/6: 107)